

to conclude that Italians acted as discrete newcomers in the Brussels foodscape, who hesitantly used Italian references in the names of their businesses and tried to imitate the labels of French gastronomy. The comparison with the less discrete German and English eating places in Brussels is relevant here, as well as the comparison with London, New York and Paris. This does not necessarily mean, however, that Italians were the 'first' food entrepreneurs from a non-neighbouring country in Brussels: we should take into account, for instance, the Swiss as well as Italian coffeehouse entrepreneurs in the eighteenth century. Thanks to a comparison of advertisements of Italian food shops and statistics of the types of Italian food imported in Belgium 1880 – 1910, de Maret deciphers convincingly how food was framed as 'Italian' at the end of the nineteenth century. Nationalism, industrialisation and transport revolutions helped to turn old food into new 'Italian' commodities for the international market. As such, not tomatoes, but 'canned tomatoes' were sold as truly Italian.

Hence, *Of Migrants and Meanings* is relevant to a wide range of researchers and students of migration history, national identity as well as history of food trade. The nuanced description of methods and sources in this book is a true stimulus for further research in these fields.

Leen Beyers, MAS, Antwerpen

Ton H.M. van Schaik & Karin Strengers-Olde Kalter, *Het arme roomse leven. Geschiedenis van de katholieke caritas in de stad Utrecht*. (Hilversum: Verloren, 2016). 276 p. ISBN 9789087045784.

DOI: 10.18352/TSEG.970

De stad Utrecht kent, vanwege haar lange geschiedenis als belangrijkste en grootste Noord-Nederlandse stad in de middeleeuwen en de zestiende eeuw, een rijke en afwisselende geschiedenis van sociale zorg. Al vroeg ontstonden daar tal van instellingen die de zorg voor de minderbedeelde en hulpbehoevende medemens op zich namen: bijvoorbeeld maar liefst 22 gasthuizen en ruim 40 verschillende godskamers, de Utrechtse variant van het hofje voor ouderen. Die liefdadige erfenis van de middeleeuwen en de zestiende eeuw is tot op heden medebepalend voor het sociale gezicht van Utrecht: instellingen als het Zoudenbalch Huis, het Bartholomeusgasthuis en het Eloyengasthuis zijn na eeuwen nog altijd actief. Hun ontstaansgeschiedenis is onder andere vastgelegd in het proefschrift van Llewellyn Bogaers, *Aards, betrokken en zelfbewust. De verwevenheid van cultuur en religie in katholiek Utrecht, 1300-1600* (Utrecht 2008).

Na de Reformatie – die in Utrecht in 1580 beslag kreeg – ontstonden er echter nieuwe organisaties van sociale zorg, waarmee de verschillende godsdienstige stromingen geleidelijk aan hun eigen armenzorg vorm gaven, zoals de katholieken die vanaf 1674 hun eigen instelling van sociale zorg hadden, de aalmoezenierskamer. De rechtsopvolger van deze kamer is de Katholieke Caritas der Stad Utrecht, die nu haar geschiedenis en die van haar rechtsvoorgangers heeft laten boekstaven.

De auteurs hebben gekozen voor een chronologische aanpak, waarbij ze beginnen bij de oorsprong van het begrip caritas. Hun boek opent met een schets van het rijke katholieke zorglandschap van de middeleeuwen en de stedelijk georganiseerde armenzorg van na de Reformatie, die een roemloos einde vond na de Franse bezetting van 1672-1673. De grote financiële lasten van het stadsbestuur leidden er toen toe dat men van de katholieken verwachtte dat ze voortaan zelf voor de eigen armen zouden zorgen. Er werd een Aalmoezenierscollege opgericht, waarbij de katholieke elite van Utrecht werd geacht om gelden in te zamelen en te beheren ten behoeve van de armenzorg. Het ging daarbij om leken, geestelijken kwamen aan de besluitvorming niet te pas, zoals dat ook elders het geval was.

Het zichzelf aanvullende college van aalmoezeniers functioneerde als zelfstandige instelling tot 1841. De aalmoezeniers moesten ware evenwichtskunstenars zijn om de inkomsten met de uitgaven in overeenstemming te houden, omdat wat er aan giften binnen kwam vaak niet overeenkwam met de vraag naar steun vanuit de arme katholieke bevolking van Utrecht. Giften van derden waren van doorslaggevend belang: pas met de schenking van een hele brouwerij in 1763 was de aalmoezenierskamer een tijdlang uit de rode cijfers. Het bleek uiteindelijk allemaal onvoldoende, waardoor een reorganisatie nodig werd.

Na 1841 kwam er een nieuw bestuur, bestaande uit geestelijken en leken die het een en ander veel krachtadiger aanpakten en onder andere de nieuwe orde van de Zusters van Liefde naar Utrecht haalde om de bedeelde wezen en bejaarden te verzorgen. Ook nu bleef men afhankelijk van wat er aan giften vanuit de gemeenschap binnen kwam. Na de Tweede Wereldoorlog zag men zich gedwongen de bakens te verzetten en kwam er geleidelijk aan een einde aan de wezen- en ouderenzorg. De nu als Katholieke Caritas Utrecht bekendstaande organisatie steunt echter nog altijd liefdadige doelen, in de stad en daarbuiten.

Getuige de opdracht tot geschiedschrijving is men zich duidelijk bewust in een lange traditie te staan en daar trots op te zijn. De nadruk in het boek ligt op de geschiedenis van een katholieke organisatie, hetgeen er wel eens toe leidt dat in het verhaal de grotere context van het een en ander wat onderbelicht blijft. Maar de voortdurende strijd om genoeg inkomsten te genereren, de afhankelijkheid van giften van derden, het getouwtrek over wie voor wat verantwoordelijk was, met stedelijke en landelijke overheden, kerkelijke hoogwaardigheidsbekleders en – binnen de organisatie zelf – tussen leken en geestelijken, en tussen bestuur en de Zusters

van Liefde, dat is allemaal niet uniek voor Utrecht. Ook protestantse instellingen kenden vergelijkbare problemen – al hadden zij dan geen orde die goedkope zorg kon leveren. De Utrechtse geschiedenis had wellicht wat nader kunnen worden uitgewerkt door het een en ander in context te plaatsen van die *deep history* van de sociale zorg in het algemeen. Dat geldt ook voor de wijze waarop die zorg werd verschaft – *top-down* en autoritair, zoals in veel andere instellingen tot ver in de 20ste eeuw gebruikelijk was, en lang niet alleen katholieke.

Dat neemt niet weg dat *Het arme roomse leven* een rijk geïllustreerd, uitgebreid en op uitvoerig archief- en literatuuronderzoek berustend overzicht van de geschiedenis van de Utrechtse katholieke armenzorg biedt. Het staat boordevol wetenswaardigheden en biedt tal van aanknopingspunten voor de specialist. Het is daarmee een zeer waardevolle aanvulling op de geschiedschrijving van de sociale zorg in Nederland in het algemeen en de stad Utrecht in het bijzonder.

Henk Looijesteijn, Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis

Christiaan van der Spek, *Sous les armes. Het Hollandse leger in de Franse tijd 1806-1814*. (Amsterdam: Boom, 2016). 480 p. ISBN 9789058756985.

DOI:10.18352/TSEG.984

Liefst 60.000 Nederlandse jongens en mannen vochten in de jaren 1806-1814 voor Napoleon. Ongeveer een op de drie militairen, dus zo'n 20.000 mannen, sneuvelde en dat is naar schatting 1 procent geweest van de toenmalige Nederlandse bevolking. De meesten kwamen om tijdens de Russische veldtocht van 1812. Van de ongeveer 16.000 Nederlandse militairen die met de *Grande Armée* Rusland binnentrokken, overleefden slechts 650 van hen dit avontuur. Trouwens, niet alleen de Russische veldtocht eiste de nodige slachtoffers, de oorlogen in Spanje, Polen en in de Duitse gebieden maakten vele slachtoffers onder de Nederlandse regimenten.

Van der Spek wil in zijn onderzoek nagaan in hoeverre het beeld klopt dat militair gezien de Hollanders zelfstandiger en minder volgzaam waren dan lange tijd door militaire historici werd gedacht en of dat beeld geen bijstelling behoeft.

Voor zijn onderzoek maakte Van der Spek, medewerker van het Nederlands Instituut voor Militaire Historie, gebruik van tal van egodocumenten, zoals brieven, dagboeken en herinneringen. Daarnaast deed hij uitgebreid onderzoek in de officiële archieven. Hij constateert dat onder koning Lodewijk Napoleon, de jongere broer van de keizer, er nog een relatieve zelfstandigheid bestond wat betreft de legervorming. Ondanks de aandrang van de keizer wist Lodewijk de invoering